

УДК 378.091.33:[656.7.052.4 - 056.87]

С. ТИМЧЕНКО

Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ ДИСПЕТЧЕРІВ УПРАВЛІННЯ ПОВІТРЯНИМ РУХОМ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНИХ ДИСЦИПЛІН

У статті розглянуто педагогічні умови, необхідні для формування комунікативних умінь майбутніх диспетчерів управління повітряним рухом при вивченні професійно орієнтованих дисциплін.

Ключові слова: педагогічна умова, діалогічна взаємодія, методи активного навчання, позааудиторна робота.

Постановка проблеми дослідження. Сучасна соціокультурна дійсність, що характеризується зростанням комунікативності життя та інформаційної насиченості середовища життєдіяльності, потребує від освітньої системи переорієнтації на формування умов, які б забезпечували підготовку покоління, здатного до співжиття з іншими людьми і суспільними структурами. В Україні це завдання набуває особливої актуальності в системі професійної освіти, адже інтеграційні процеси, які відбуваються сьогодні в світі, реформа політичних та економічних структур в українському суспільстві вимагають підготовки фахівців, які б володіли розвинутими комунікативними вміннями і навичками, тобто здатних ефективно працювати в умовах внутрішньої та міжнародної конкуренції, поєднувати високу культуру та глибокі фундаментальні знання з умінням працювати в колективі, приймати рішення на різних рівнях професійної діяльності. Недоліки комунікативного розвитку впливають на професійне і особистісне зростання спеціаліста.

Аналіз актуальних досліджень. Проблемами комунікативної підготовки майбутніх спеціалістів займалися багато вчених (С.Л. Братченко, Н.В. Горбунова, Н.Ф. Долгополова, Г.О. Кудрявцева, В.А. Лівенцова, А.В. Мудрик, Є.В. Прозорова, С.О. Рябушко, І.І. Тимченко, В.П. Черевко та ін.). Узагальнюючи результати досліджень, присвячених даній проблемі, можна виділити ряд особливостей змісту комунікативної підготовки: комплексність у формуванні комунікативних, інтерактивних, перцептивних умінь; спрямованість на формування гуманістично зорієнтованого спілкування; розвиток психічних властивостей особистості, до яких відносяться: емпатія, потреба у спілкуванні, гнучке та творче мислення, товариськість. Дана система має базуватися на наступних положеннях: дотримання принципів демократизму, гуманізму та діалогізму взаємодії в процесі формування комунікативної культури; орієнтація процесу методичної та педагогічної підготовки на формування комунікативної культури у викладачів; розробка спеціальної літератури; забезпечення навчального процесу необхідними технічними засобами; поєднання теоретичної підготовки із її залученням у практику комунікативної діяльності; регулярне оцінювання студентами своєї комунікативної діяльності; врахування індивідуальних особливостей студентів у процесі комунікативної підготовки, актуалізація процесів самопізнання та самооцінки; використання форм групової взаємодії та активних методів навчання тощо.

Формування комунікативних умінь майбутніх диспетчерів управління повітряним рухом (УПР) у процесі вивчення професійно орієнтованих дисциплін – досить складний процес. Важливість і складність реалізації цього питання та рівень формування комунікативних умінь майбутніх диспетчерів УПР спонукають переглянути

усталені погляди на процес їхньої підготовки і визначити комунікативну якість як одну із головних серед професійних якостей диспетчерів УПР. І тому створення педагогічних умов ми розглядаємо як необхідне підґрунтя для досягнення певного рівня професійної готовності, важливою складовою якої поряд з фаховою майстерністю є й володіння комунікативними вміннями.

Метою статті є визначити, обґрунтувати та описати педагогічні умови формування комунікативних умінь майбутніх диспетчерів (УПР) у процесі вивчення професійно орієнтованих дисциплін.

Виклад основного матеріалу. У педагогічній літературі не існує єдиного підходу до обґрунтування сутності поняття «умова», а це свідчить про багатозначність досліджуваного явища, його складність і динамічність. Деякі науковці визначають поняття «умова», спираючись на теорію причинності, і таким чином поєднують поняття «фактор» і «умова», а інші трактують «умову» як сукупність об'єктів, необхідних для виникнення, існування, зміни даного об'єкта. Але зрозуміло, що сукупність умов визначається специфічними особливостями й тим феноменом, що має бути сформований. У нашому випадку, при визначенні педагогічних умов, ми будемо враховувати специфіку професійного спілкування та комунікативних умінь диспетчерів УПР. Педагогічні умови формування комунікативних умінь повинні якнайкраще стимулювати спілкування студентів у різноманітних комунікативних ситуаціях.

Нові завдання, що стоять перед вищою школою, змінюють сутність навчального та виховного процесу. Його зміст повинен ґрунтуватися на ідеї гуманного підходу до студента, ідеї педагогічної взаємодії, співробітництва й співтворчості. Навчальний та виховний процес має будуватися на взаємній активності викладачів і студентів. Взаємна активність виражається в педагогічній взаємодії, що містить у собі в єдності педагогічний вплив, його активне сприйняття, яке засвоєно об'єктом, активність того, кого виховують, яка проявляється у відповідних уявленнях або опосередкованих впливах на педагога й на самого себе [5, с. 74].

Проблема діалогічної взаємодії розглядається у педагогіці, філософії та психології в єдності з особливостями розвитку особистості, яка в процесі діалогічного спілкування усвідомлює себе як самодостатню особистість у будь-яких ситуаціях, навчається розуміти інших. Сьогодні відчувається нагальна потреба в такій людській взаємодії, яка при всьому розходженні поглядів, позицій, установок, що розкриваються в думках співрозмовників, базується на принципах співробітництва та співтворчості. Слід відзначити, що опанування студентами правилами діалогічної взаємодії підвищує результативність навчально-виховного процесу. Але студент не завжди спроможний співпрацювати з іншими учасниками навчально-виховного процесу та використовувати діалог як форму спілкування та навчання.

Діалог у навчанні – це своєрідна форма спілкування з метою реалізації цілей навчання та виховання. Це взаємодія між учасниками педагогічного процесу в умовах навчальної ситуації, що здійснюється у мовленнєвій формі, під час якої відбувається інформаційний обмін між партнерами і регулюються взаємовідносини між ними [3]. Проте ми підтримуємо думку О.О. Бодальова, що діалог – це не стільки форма спілкування, як принцип побудови всього навчально-виховного процесу, де студент є суб'єктом «діалогічного простору», атмосфери психологічного комфорту, яка стимулює самоактивність та самореалізацію особистості. Адже спілкуватися з людиною означає не просто з нею розмовляти, а увійти в її внутрішню ситуацію, зрозуміти її, виявити доброзичливе ставлення, оптимізм, тобто в організації спілкування необхідно виходити не «від себе», а «від іншого» [1].

Отже, діалогічна взаємодія в процесі вивчення професійно орієнтованих дисциплін є першою необхідною умовою формування комунікативних умінь майбутніх диспетчерів УПР. Важливість цієї умови визначається багатьма факторами. *По-перше*, студенти, наслідуючи способи і прийоми спілкування викладача, можуть переносити їх у майбутню професійну діяльність. *По-друге*, стиль спілкування викладача впливає на ставлення студентів до навчання, стимулює їх пізнавальну активність. Міжособис-

тісне спілкування в навчальній групі має створювати атмосферу психологічного комфорту, забезпечувати формування позитивного емоційного контакту між викладачем і студентами, створювати необхідні умови для самостійності студентів та вияву ініціативи у вирішенні поставлених завдань. Викладач повинен володіти високим рівнем комунікативних умінь та дотримуватись норм культурного спілкування. Інакше це може призвести до виникнення міжособистісних конфліктів, небажання співпрацювати, напруженості у стосунках тощо. *По-третє*, викладач повинен уміти здійснювати взаємодію зі студентом у формі суб'єкт-суб'єктної взаємодії або діалогу.

Орієнтація на діалогічну взаємодію у формуванні комунікативних умінь майбутніх диспетчерів УПР вимагає від викладача дотримання певних вимог, а саме: установка на партнерство у спілкуванні; створення позитивного емоційного мікроклімату в групі за допомогою комунікативної діяльності, уникнення бар'єрів спілкування та стресогенних факторів; врахування рівня знань і умінь студентів; обговорення під час занять різних поглядів на проблеми професійного спілкування диспетчера УПР; здатність до співчуття і співпереживання; евристичний стиль викладання і спілкування зі студентами, що спонукає їх мислити, шукати способи розв'язання суперечностей, робити самостійні висновки; створення невимушеної атмосфери спілкування, тобто вільного обміну думок, відсутність психологічного напруження та тривожності; організація колективної співпраці та взаємодії пошуку компромісу; вміння зрозуміти іншого; вміння слухати і чути партнера; спрямування діалогу як на розв'язування предметних завдань, так і на оптимальне спілкування студентів; реалізація внутрішнього та зовнішнього діалогу кожного студента шляхом педагогічного стимулювання діалогу думок і поглядів особистостей; стимулювання комунікативної активності студентів за допомогою різних форм діалогічної взаємодії.

Сьогодні діалогічні технології навчання, які є складовою діалогічної взаємодії, передбачають створення такого комунікативного середовища, яке максимально розширює простір співробітництва на суб'єкт-суб'єктному рівні між учасниками навчально-виховного процесу. Органічною його складовою є активність учасників діалогічної взаємодії, при якій активність викладача не повинна домінувати над активністю студентів, тому що завданням педагога є створення умов для розвитку ініціативи тих, хто навчається.

Сучасна педагогіка і психологія вищої школи акцентує увагу на суб'єкт-суб'єктному підході у навчанні та вихованні зростаючого покоління. Цей підхід пов'язаний із діалогічною взаємодією особистостей на рівноцінній основі. Особистісний діалог рівноправних партнерів спільної діяльності вимагає від його учасників визнання рівнозначності особистостей, що вносять творчий внесок у розвиток єдиної педагогічної системи. Мова йде про створення діалогічної системи, а саме групового об'єкта, який вирішує спільні задачі розвитку її учасників відповідно до цілей кожного з них і спільних завдань для обох, а не про окремого суб'єкта (викладача вищої школи), що «впливає» на інший об'єкт (суб'єкт).

На сьогодні професійна орієнтація майбутніх диспетчерів УПР повинна бути направлена не лише на набуття студентами знань, умінь і навичок на фоні загального уявлення про основи сучасного виробництва, а й на діяльність творчого характеру, яка повинна забезпечувати досить високий рівень інтелектуальної активності студентів. Саме це дозволить погодити навчальні дисципліни на основі діалогічної взаємодії. Адже в умовах сьогодення ставиться мета не лише навчити кожного студента певних професійних операцій та прийомів, сформувати технічно освічену особистість, а в першу чергу – особистість, здатну широко адаптуватися до стрімких змін сучасного суспільства. Це означає необхідність перегляду й оновлення змісту професійно орієнтованих предметів з підготовки майбутніх диспетчерів УПР, зміни позиції викладачів і студентів у спілкуванні, що зумовлює потребу діалогу, дискусій, обміну думками, враженнями, моделювання ситуацій, які дозволять поєднати конкретні професійні операції з формуванням таких цінностей особистості, які допоможуть їм стати успішними у виборі власного життєвого шляху. Саме тому, організація діалогічної взаємодії щодо

формування комунікативних умінь майбутніх диспетчерів УПР є досить актуальною. Отже, ми дійшли висновку, що процес формування комунікативних умінь буде успішним за умов діалогічної взаємодії, що відбувається в процесі вивчення професійно орієнтованих дисциплін, і має в своїй структурі декілька компонентів. Першим компонентом є вивчення можливостей студентів успішно діяти в діалозі в процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії в системі «викладач – студент», «студент – студент». Другий – цілеспрямоване включення студентів у діалогічну взаємодію в умовах аудиторної та позааудиторної роботи. Третій компонент передбачає – організацію цілеспрямованої взаємодії шляхом впровадження складних діалогічних технологій.

Акценти при викладанні професійно орієнтованих дисциплін переносяться на використання активних методів навчання, які активізують самостійність думок студентів, залучають їх до роботи з великими обсягами інформації, створюють атмосферу порозуміння та співпереживання, роблять студентів справжніми суб'єктами навчання. Тож вплив методів активного навчання на формування комунікативних умінь майбутніх диспетчерів УПР ми вважаємо другою педагогічною умовою.

Поняття «активне навчання» являє собою перехід від регламентуючих, алгоритмізованих, прогнаних форм і методів організації дидактичного процесу у вищому навчальному закладі до розвиваючих, проблемних, дослідницьких, пошукових, які сприяють виникненню пізнавальних мотивів, інтересу до майбутньої професійної діяльності, умов для творчості і спілкування у навчанні [2, с.43].

Швидкий розвиток науково-технічного прогресу, розширення соціальних відносин і комунікацій, специфіка професійного спілкування вимагає від диспетчера УПР володіти комунікативними вміннями на високому рівні. З метою їх оволодіння необхідно зупинитися на тих методах навчання, завдяки яким процес формування комунікативних умінь буде відбуватися найефективніше.

Принцип комунікативності є однією з суттєвих ознак активних методів навчання, що передбачає залучення всіх студентів до комунікативної діяльності. Серед різних активних методів, які використовуються у процесі вивчення професійно орієнтованих дисциплін, хочеться виділити саме ділову гру, тому що вона активізує розумову діяльність і розвиває комунікативні та творчі здібності майбутніх диспетчерів УПР. У ділових іграх на основі ігрового задуму моделюються реальні професійні ситуації, гра дає учаснику можливість побувати в ролі диспетчера, диспетчера-інструктора, керівника підрозділу органу ОПР, керівника зміни тощо, що наближає навчання до реальної дійсності, вимагаючи від студентів взаємодії, ініціативи та творчості.

Безперечно, у процесі гри можна застосовувати групову та індивідуальну роботу, спільне обговорення, проводити тестування, опитування та «мозковий штурм», створювати рольові ситуації. Іншими словами, гра органічно поєднує і дозволяє використовувати різні методи.

Варто зазначити, що, хоч процес ділової гри є моделюванням професійної діяльності, він залишається процесом педагогічним, спрямованим на досягнення цілей навчання і виховання. Беручи участь у цих формах навчальної роботи, студент засвоює знання в реальному процесі підготовки та прийняття рішень.

Диспут, дискусію, мозкову атаку, аналіз конкретних ситуацій, рольові та ділові ігри є активними методами навчання у педагогіці вищої школи [6, с.63]. На даний час немає жодної класифікації методів навчання, яка охопила б широкий та різноманітний діапазон традиційних та нетрадиційних методів навчання. Неможливо зупинитися на використанні тих чи інших методів навчання окремо. Лише інтегруючись, поєднуючись та взаємодоповнюючись, традиційні та нетрадиційні методи навчання у вищих навчальних закладах можуть привести до очікуваних результатів.

Отже, активні методи навчання допомагають майбутнім диспетчерам занурюватися у спеціально створену реальну атмосферу спілкування, ділові та рольові ігри дозволяють виконувати різноманітні ролі, від диспетчерів до керівників авіапідприємств, допомагають у формуванні комунікативних умінь та розкривати їх потенціал, вчать приймати рішення, від яких залежить доля людей. У зв'язку з цим все більш ши-

роке використання у навчально-виховному процесі вузів знаходять активні методи навчання, які передбачають реалізацію конкретних ситуацій.

Останнім часом більш очевидним стає факт, що повноцінне формування професійної компетентності майбутнього диспетчера УПР неможливо здійснити лише під час аудиторних занять. Постійне збільшення обсягу знань, які має опанувати майбутній фахівець за роки навчання у вищому навчальному закладі, зростання вимог до рівня його професіоналізму спричиняє гостру необхідність всебічного й глибокого вивчення шляхів, зовнішніх і внутрішніх умов становлення фахівця, виявлення закономірностей професійної підготовки та урахування можливостей позааудиторної роботи на шляху формування професійних рис. Для успішного виконання професійних функцій диспетчера УПР необхідний високий рівень комунікативних умінь, якого можна досягти, розумно організовуючи й поєднуючи аудиторну та позааудиторну роботу, за умови активної позиції кожного студента, адже, як вважає О.М. Леонтьєв, реальний стрижень особистості людини знаходиться не в закладених у ній генетичних програмах, не в глибинах її природних задатків та уявлень і навіть не в надбаних нею навичках, знаннях та вміннях, у тому числі і професійних, а в тій системі діяльності, яка реалізується цими знаннями й уміннями [3]. Позааудиторна робота має великий виховний потенціал для формування комунікативних умінь, необхідних для результативності взаємодії викладача й студентів. Безперечно, визначаючи позааудиторну роботу як третю педагогічну умову формування комунікативних умінь майбутніх диспетчерів УПР, необхідно брати до уваги взаємодію аудиторних і позааудиторних занять, спрямованих на формування комунікативних умінь студентів, взаємозв'язок між засвоєною навчальною інформацією щодо теоретичних основ спілкування і її роллю у розв'язуванні професійних завдань та здійсненні професійних дій і вчинків, що вдосконалюються, розвиваються й закріплюються під час позааудиторних занять.

Формування в майбутніх диспетчерів УПР комунікативних умінь ставить перед викладачем низку завдань і, в першу чергу, завдання професійного самовиховання, підґрунтям якого має бути робота щодо розвитку професійно значущих рис особистості. У системі цих рис провідне місце посідає мислення, вдосконалення якого успішно відбувається під час таких форм позааудиторної роботи, як проблемні бесіди, дискусії, диспути, конференції. Проблемний підхід до організації різних форм позааудиторної роботи забезпечує створення таких умов, у яких студенти обмінюються думками, сперечаються, доводять істинність своїх суджень. У процесі цих дискусій під час зіткнення різних точок зору формуються професійні переконання, розвиваються навички системного розгляду авіаційних фактів, явищ, непередбачуваних ситуацій, відшліфовуються комунікативні вміння, стиль спілкування майбутніх диспетчерів УПР. Студенти, які зіткнулися з величезною кількістю причинно-наслідкових зв'язків, глибоко усвідомивши їх, здобувають вправність в аналізі авіаційних подій, установку на активний теоретико-пізнавальний і практичний пошук комунікативних засобів вирішення професійних ситуацій. Запровадження в практику виховної позааудиторної роботи зі студентами дискусій, бесід проблемного характеру, диспутів сприяє появі в майбутніх диспетчерів УПР прагнення задовольняти свої пізнавальні й виховні потреби в процесі самоосвіти й самовиховання та удосконаленню комунікативних умінь.

Позааудиторна робота потребує доцільного використання колективних, групових та індивідуальних форм. Студенти, беручи активну участь у них, перевіряють свої комунікативні вміння, усвідомлюють труднощі професійного спілкування, вдосконалюють моральні професійні риси особистості, збагачують свій культурний та комунікативний досвід. Застосування різноманітних форм позааудиторної роботи дозволяє майбутнім диспетчерам УПР усвідомити значущість комунікативних умінь щодо результативності роботи, стимулює їхню потребу в самовдосконаленні.

Висновки. Таким чином, плануючи та організовуючи позааудиторну роботу в студентських групах, необхідно враховувати її професійно-особистісну спрямованість, що дозволяє підвищити виховні можливості такої роботи для підготовки студентів до

взаємодії, співробітництва й співтворчості в навчальному процесі, результативної комунікації зі своїми майбутніми колегами. Позааудиторні форми роботи, на відміну від аудиторних занять, містять у собі більше можливостей для неформального спілкування викладача й студентів у штучних комунікативних ситуаціях, пошуку колективних способів їхнього раціонального вирішення. До того ж, у поєднанні з теоретичними заняттями, позааудиторна робота створює умови, близькі до цілеспрямованого професійного спілкування, допомагає удосконалювати комунікативні, професійно значущі риси особистості. Певним чином, вона покликана допомогти студенту розібратися в комунікативних проблемах, мобілізувати внутрішні сили й можливості для оптимального вирішення проблем спілкування й саморозвитку комунікативних умінь. Позааудиторна робота містить у собі стимули та засоби для оздоровлення психологічного клімату в студентському колективі.

Отже, ми вважаємо, що виокремлені нами педагогічні умови є необхідними для формування комунікативних умінь, а їх реалізація відобразиться у підвищенні рівня комунікативних умінь майбутніх диспетчерів УПР.

Список використаних джерел

1. Бодалев А.А. Проецирование и взаимодействие в общении / А.А. Бодалёв // Педагогика. – 1991. – №1. – С. 11-14.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. Метод. пособие / А.А. Вербицкий. – М.: Высш. шк., 1991. – 207с.
3. Диалог в обучающей системе / Е.И.Машбиц, В.В. Андриевская, Е.Ю. Комиссарова. – К.: Вища школа, 1980. – 184с.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. — М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1975. – С. 185–186.
5. Педагогика: Учебн. пособие для студентов пед. ин-тов / Ю.К.Бабанский, В.А.Сластенин, Н.А. Сорокин и др. / Под ред. Ю.К. Бабанского. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Просвещение, 1988. – 479 с.
6. Проблема активізації пізнавальної діяльності студентів при вивченні психолого-педагогічних дисциплін / В.І. Лозова, С.Т. Золотухіна, В.М. Гриньова // Вища і середня педагогічна освіта. – Київ, 1989. – №14. – С. 63-68.

Стаття надійшла до редакції 26.01.2012.

Тимченко С.

Кировоградская летная академия Национального авиационного университета, Украина

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ БУДУЩИХ ДИСПЕТЧЕРОВ УПРАВЛЕНИЯ ВОЗДУШНЫМ ДВИЖЕНИЕМ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННЫХ ДИСЦИПЛИН

В статье рассматриваются педагогические условия формирования коммуникативных умений будущих диспетчеров управления воздушным движением, создаваемые в процессе изучения профессионально ориентированных дисциплин.

Ключевые слова: педагогическое условие, диалогическое взаимодействие, активные методы обучения, внеаудиторная работа.

Tymchenko S.

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF AIR TRAFFIC CONTROLLERS' COMMUNICATIVE SKILLS IN THE PROCESS OF PROFESSIONALLY ORIENTED DISCIPLINES' STUDYING

Pedagogical conditions of formation of air traffic controllers' communicative skills in the process of professionally oriented disciplines' studying are examined in the article.

Keywords: pedagogical condition, dialogic interaction, active methods of teaching, extracurricular work.